

Ks. Wiktor Trojnar*
PWT, Wrocław

ZNACZENIE POJĘCIA DUSZY DLA ROZWOJU
TWIERDZEŃ ESCHATOLOGICZNYCH.
DOGMATYCZNE IMPLIKACJE REFORMY
LITURGICZNEJ *VATICANUM II* W ŚWIETLE
NAUCZANIA J. RATZINGERA/BENEDYKTA XVI

W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat we współczesnej refleksji teologicznej zrodził się kryzys pojęcia duszy, który wyraźnie wpłynął na kształt rzymskiej liturgii. Rezygnacja z terminu traktowanego dotąd przez chrześcijańską antropologię jako składnik, na którym opiera się nieśmiertelność, doprowadziła w konsekwencji do zmiany obrazu człowieka i jego ostatecznego przeznaczenia. W odpowiedzi J. Ratzinger/Benedykt XVI, odwołując się do tradycji liturgicznej, uznał pojęcie ludzkiej duszy za kluczowe w wyjaśnianiu prawd eschatologicznych. Jednocześnie wskazał na przyczyny kryzysu pojęcia duszy i dostrzegł płynące z niego zagrożenia dla chrześcijańskiej wiary.

Sobór Watykański II okazał szczególne zainteresowanie człowiekiem we wszystkich wymiarach jego życia. W swoich dokumentach, podejmując tradycyjną naukę Kościoła, zawarł obraz osoby ludzkiej jako jedności nieśmiertelnej duszy oraz ciała¹. Takie ujęcie decyduje o godności i wielkości człowieka przeznaczonego do życia wiecznego i jednocześnie podkreśla wartość ludzkiej cielesności. Mimo to w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat zrodził się we współczesnej refleksji teologicznej kryzys pojęcia duszy, który wpłynął także na treść modlitw formułowanych podczas liturgii żałobnej. Dawne modlitwy w dziale *Missae defunctorum* konsekwentnie wyrażały prośbę za „dusze sług i służebnic”², lecz wraz z promulgacją mszału Pawła VI formularze Mszy św. za zmarłych całkowicie pozbawiono wspomnianej frazy. Reformatorzy liturgii nie ograniczyli się jedynie do zmian postulowanych przez sobór, który zapragnął pogłębiać chrześcijańskie życie wiernych

* Wiktor Trojnar – prezbiter archidiecezji wrocławskiej, uczestnik studiów doktoranckich na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu; e-mail: wiktortrojnar@gmail.com.

¹ Zob. Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym*, „*Gaudium et spes*”, 14.

² *Missale Romanum ex decreto Ss. Concilii Tridentini restitutum Summorum Pontificum cura recognitum*, editio quarta, Fraternitas Sacerdotalis Sancti Petri, Thalwil 2016, s. [131].

przez świadczenie o wierze w przyszłe zmartwychwstanie z Chrystusem. Liturgia doczekała się reform wychodzących daleko poza te, które założono w Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum concilium*.

INTERPRETACJA *VATICANUM SECUNDUM*

Zdaniem J. Ratzingera/Benedykta XVI zmiany zainspirowane przez Sobór Watykański II powinny być interpretowane zgodnie z hermeneutyką reformy. Charakteryzuje się ona – w odróżnieniu od hermeneutyki nieciągłości – wysiłkiem zinterpretowania *Vaticanum II* w świetle założenia, z jakim sobór zwołano, mianowicie „aby przekazać współczesnemu światu autentyczną doktrynę katolicką na sposób czysty i spójny, bez rozmywania jej bądź zniekształcania”³. Taki klucz hermeneutyczny zakłada przede wszystkim zachowanie zasad wynikających z niezmienności nauczania dogmatycznego, lecz także dopuszcza pewną korektę przedsoborowej nauki, która prowadzi do głębszego rozumienia natury Kościoła i jego prawdziwej tożsamości⁴. Ta właśnie idea przyświecała Benedyktowi XVI, który 7 lipca 2007 roku wydał dokument *motu proprio Summorum Pontificum*, w swoich założeniach mający przywrócić tradycyjną liturgię do zwykłego życia kościelnego⁵. Intencją papieża, wyrażoną we wspomnianym liście apostolskim, było niedoprowadzenie do podziału w *lex credendi* Kościoła, ze względu na to, że obie formy wyrazu *legis orandi* są dwoma sposobami zastosowania jednego obrządku rzymskiego⁶. J. Ratzinger/Benedykt XVI, odnosząc się do dwóch wspomnianych rodzajów interpretacji soboru (hermeneutyki reformy i hermeneutyki nieciągłości), pragnął przezwyciężyć klimat opozycji między obiema formami tego samego obrządku⁷.

Dla Benedykta XVI uprzywilejowanym miejscem wyznawania wiary jest liturgia Kościoła, co wyraża się w teologicznym *adagium legis orandi – lex credendi*. To wyrażenie wskazuje na związek liturgii z nauczaniem Kościoła. Dotychczasową interpretację, wedle której liturgia stanowi podstawę do formułowania prawd wiary katolickiej, wzbogaciła encyklika Piusa XII *Mediator Dei*. Twierdzenie zawarte w papieskim dokumencie: *lex credendi legem statuat supplicandi*, było w swo-

³ Zob. Benedykt XVI, *Spotkanie z kardynałami, biskupami i pracownikami Kurii Rzymskiej*, „L'Osservatore Romano” 2006, nr 2 (280), s. 15–19.

⁴ Zob. H. Donneaud, *Debata wokół hermeneutyki Soboru*, „Christianitas” 53/54 (2013), s. 303.

⁵ Zob. B. Orłowski, *Motu proprio „Summorum Pontificum” Benedykta XVI i wytyczne Konferencji Episkopatu Polski. Analiza prawna*, w: *Eucharystia – tradycja czy teraźniejszość?*, red. W. Irek, P. Cembrowicz, Wrocław 2008, s. 119–120.

⁶ Zob. Benedykt XVI, *List apostolski motu proprio „Summorum Pontificum”*, „Anamnesis” 14 (2007), nr 4, s. 9–12.

⁷ Zob. tenże, *List do biskupów z okazji publikacji motu proprio „Summorum Pontificum”*, „Anamnesis” 13 (2007), nr 4, s. 14; por. M. Aillet, *Liturgia Ducha. Duch liturgii jako liturgia Ducha: o wzajemnym wzbogacaniu się dwóch form Mszału Rzymskiego*, „Christianitas” 53/54 (2013), s. 309–321.

jej istocie odwróceniem pierwotnej zasady⁸. Właściwe ujęcie wiary miało odąd determinować zawartość modlitwy Kościoła. Należy przy tym dostrzec poważne niebezpieczeństwo wprowadzenia zmian na podstawie błędnych wniosków teologicznych, co może powodować oddzielenie liturgii od substancji wiary.

Związek między wyznawaną wiarą a jej celebracją uwydatniono podczas reformy liturgicznej dokonanej z inspiracji Soboru Watykańskiego II. Postulaty zawarte w Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum concilium* doprowadziły do powstania nowego mszału rzymskiego promulgowanego przez Pawła VI. Reformy zapoczątkowane na ostatnim soborze zaowocowały dużymi zmianami w *lex orandi* Kościoła, co w żaden sposób nie powinno prowadzić do podziału w jego zasadach wiary. Choć to spojrzenie stało się podstawą w procesie recepcji soboru, rezygnowano niekiedy z pierwotnego założenia na rzecz zasady *lex agendi pastoralis*⁹. Coraz powszechniejsza stawała się interpretacja, która w myśl protestanckich teologów odrzucała tradycję zakorzenioną w żywej rzeczywistości Kościoła¹⁰. Stąd właśnie, na skutek zaleceń rady wprowadzającej postanowienia konstytucji, bardzo łatwo zrezygnowano z pojęcia duszy, traktowanej jednak przez chrześcijańską antropologię jako składnik, na którym opiera się nieśmiertelność człowieka¹¹. Wydaje się więc, że przedstawiony kierunek reformy okazuje się przykładem – stosując nomenklaturę przyjętą przez J. Ratzingera/Benedykta XVI – hermeneutyki nieciągłości.

NIEŚMIERTELNOŚĆ DUSZY – ZMARTWYCHWSTANIE CIAŁA

Dla chrześcijańskiego spojrzenia na człowieka kwestia istnienia samoistnej i substancjalnej duszy ludzkiej jest niezwykle istotna. Przyczynia się do wyjaśnienia bytu ludzkiego w aspekcie jego przyszłego przeznaczenia i jest jednym z podstawowych elementów doktryny Kościoła, zdogmatyzowanym na Soborze Laterańskim V. Tymczasem na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku na gruncie protestantyzmu czołowi teologowie zaczęli kwestionować tradycyjne rozumienie duszy. W dyskusji pojawiła się znamienna alternatywa, która przeciwstawiała nieśmiertelność duszy zmartwychwstaniu ciała¹². Właściwe dla dualizmu pojęcie nieśmiertelnej duszy ludzkiej miałoby sprzeciwiać się myśli

---

⁸ Zob. Pius XII, *Mediator Dei*, 1.3.

⁹ Zob. B. Ferdek, *Wzajemna relacja między „lex orandi” a „lex credendi”*, „Studia Salvatoriana Polonica” 6 (2012), s. 53–57.

¹⁰ Zob. J. Ratzinger, *Opera omnia*, t. XI: *Teologia liturgii. Sakramentalne podstawy życia chrześcijańskiego*, Lublin 2012, s. 622.

¹¹ Zob. P. Milcarek, *Małżeństwo, Chrzcizm i pogrzeb. Pierwsze posoborowe zmiany w Rytuale Rzymskim*, „Christianitas” 55 (2014), s. 158.

¹² Zob. O. Cullmann, *Unsterblichkeit der Seele oder Auferstehung der Toten?*, „Theologische Zeitschrift” 12 (1956), s. 134–136.

biblijnej, widzącej człowieka jako niepodzielną całość¹³. Pomimo zauważalnego we współczesnej teologii lęku przed stosowaniem pojęcia duszy, rzekomo zawierającego w sobie głęboki, pochodzący z greckiej myśli dualizm, Kościół broni tego terminu jako trwałego elementu chrześcijańskiej doktryny. Kongregacja Nauki Wiary w liście do biskupów poświęconym niektórym zagadnieniom dotyczącym eschatologii zauważa, że nie istnieją żadne poważne racje przemawiające za odrzuceniem pojęcia duszy, które jest konieczne do podtrzymania wiary chrześcijan. Konieczne jest – podaje dalej dokument – nieustanne przypomnianie chrześcijanom nauczania Kościoła, które jest podstawą zarówno życia chrześcijańskiego, jak i poszukiwań podejmowanych przez teologów¹⁴.

Na ten właśnie aspekt zwrócił swoją uwagę J. Ratzinger/Benedykt XVI. Zdecydowanie sprzeciwił się on materialistycznej redukcji człowieka, która sprawia, że w wierze chrześcijańskiej przestaje się szukać odpowiedzi na podstawowe pytania dotyczące eschatycznej rzeczywistości. Wprost uznał on zagadnienie ludzkiej duszy za kluczowe w wyjaśnianiu prawd eschatologicznych. Sam negatywnie ocenił pozbawienie modlitw za zmarłych pojęcia duszy, które dokonało się wraz z reformą ostatniego soboru, wskazał na przyczyny tego zjawiska i dostrzegł płynące z niego zagrożenia dla chrześcijańskiej wiary¹⁵.

NOVUM KATOLICKIEJ TEOLOGII

Tradycyjna myśl chrześcijańska, szczególnie w postaci wypracowanej przez Tomasza z Akwinu, opowiada się za psychofizyczną jednością człowieka przy jednoczesnym rozróżnieniu w nim elementu duchowego i cielesnego. Uznaje przez to jego transcendencję wobec świata materialnego, podkreślając jednocześnie wartość i godność ludzkiego ciała. Rodząca się i ciągle dojrzewająca wiara katolicka postawiła przed antropologią takie wymagania, których nie spełniał żaden istniejący dotąd system filozoficzny. Przez odpowiednią adaptację niektórych pojęć teologia wypracowała myśl, wedle której pojęcie duszy jest czymś zupełnie odmiennym od wszelkich antycznych koncepcji. Pozwala na rozróżnienie w człowieku zarówno tego, co w nim przemijające, jak również tego, co pozostaje nieśmiertelne. Synteza Akwinaty, oparta mocno na chrześcijańskiej wierze, prowadzi do przełomu w rozumieniu człowieka, orientując go na zmartwychwstanie i życie wieczne. Zasadniczy nurt dyskusji teologicznej XX wieku nie koncentrował się jednak wokół

---

¹³ Zob. M. Składanowski, *Ciało, dusza, duch. Myśl Josepha Ratzingera na tle współczesnej antropologii*, Warszawa 2013, s. 152.

¹⁴ Zob. Kongregacja Nauki Wiary, *List do wszystkich biskupów „Recentiores episcoporum synodi”* (1979), w: *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, red. I. Bokwa, Poznań 2007, s. 607–608.

¹⁵ Zob. J. Ratzinger, *Opera omnia*, t. X: *Zmartwychwstanie i życie wieczne. Studia o eschatologii i teologii nadziei*, Lublin 2014, s. 116.

samego pojęcia duszy, lecz zagadnienia jej substancjalności, będącej podstawą dla nauki o nieśmiertelności. Negowanie samoistności duszy w konsekwencji pociąga za sobą zaprzeczenie nauki o pośmiertnym trwaniu jakiejś formy ludzkiego bytu. Wymusza jednocześnie uznanie, że owo trwanie opiera się jedynie na wyłącznym działaniu Boga. Takie spojrzenie jest jednak sprzeczne z poglądami Tomasza, który w formule *anima forma corporis* wyraził chrześcijańską wizję człowieka. Dusza należy do ciała jako forma, ale to, co jest formą ciała, jest jednak duchem, sprawia, że człowiek staje się osobą, i otwiera go na nieśmiertelność¹⁶.

Pojęcie duszy można więc usytuować w nurcie tradycji teologicznej. Należy stwierdzić, że nie ma ono nic wspólnego z obecnym we współczesnych kontrowersjach dualizmem wywodzącym się z czasów antycznych. Pojęcie używane w teologicznej refleksji, jak również rzymskiej liturgii, nie wiąże się w żaden sposób z grecką myślą filozoficzną, lecz pomaga w wyrażeniu chrześcijańskiej wizji Boga, świata i człowieka. Niestety w toku naukowych rozważań zanik pojęcia duszy, tak bardzo dostrzegalny w liturgii, dotyka podstawowego języka substratu wiary¹⁷. Pojęcie duszy stanowi istotną część dziedzictwa chrześcijańskiego. Klasyczna w teologii katolickiej prawda o nieśmiertelności duszy nie tylko nie okazuje się przestarzała, ale nabiera nowych wymiarów i jest wciąż zdolna do ukazania istoty człowieka i jego ostatecznego przeznaczenia.

Choć zdaniem watykańskiej kongregacji Biblia posługuje się terminem „dusza” w odmiennych i wielorakich znaczeniach, to należy je uważać za „słowne narzędzie pomagające wierze chrześcijan”¹⁸. Pojęcie, które Pismo św. oddaje hebrajskim słowem *nefes* czy greckim *psyche*, wskazuje na ludzkie życie osobowe. Podobnie ciało – po hebrajsku *basar*, po grecku *sarx/soma* – odsyła do egzystencji ludzkiej osoby. Chodzi tu jedynie o dwa różne sposoby pokazania tej samej osobowej tożsamości i złożoności ludzkiego bytu, któremu daleko do czystego dualizmu potwierdzanego w świecie greckim. Wówczas podejmowane zagadnienia nieśmiertelności duszy i zmartwychwstania ciała – budzące u protestanckich teologów duże zainteresowanie – nie okazują się dla siebie żadną alternatywą, lecz nabierają znaczenia koniecznej komplementarności¹⁹. Do tej zgodności prowadzi więc sam język biblijny interpretowany przez udział greckiej kultury. Pozostaje on ciągle zasadniczy dla treści wiary, stąd w analizach antropologicznych trzeba stanowczo odrzucać pokusę czystego biblicyzmu, niepotrafiącego rozwiązać podstawowych sprzeczności tkwiących w teologicznym obrazie człowieka²⁰.

¹⁶ Zob. tamże, s. 149–151.

¹⁷ Zob. M. Składanowski, *Ciało, dusza*, s. 107.

¹⁸ Kongregacja Nauki Wiary, *Recentiores*, s. 608.

¹⁹ Zob. G. Ravasi, *Krótko historia duszy*, Kraków 2008, s. 231.

²⁰ Zob. J. Ratzinger, *Opera omnia*, t. X: *Zmartwychwstanie*, s. 251–252; por. tenże, *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*, Kraków 2012, s. 372–378.

POWRÓT IDEI REFORMACYJNYCH

U podstaw odrzucenia nieśmiertelności duszy stało zasadniczo dostrzeżenie rozbieżności między myślą grecką a biblijną. J. Ratzinger/Benedykt XVI dostrzega przy tym, że na te niepokojące tendencje współczesnej teologii składa się przede wszystkim kryzys katolicyzacji, w którym to należy szukać zasadniczych przyczyn wprowadzonych zmian. Rezygnacja z wypracowanych przez wieki definicji jest wyrazem fundamentalnie zmienionego ustosunkowania do katolickiej tradycji. Zjawisko to przybrało na sile po Soborze Watykańskim II i polega na negowaniu tego, że w historii mógłby nadal istnieć nieprzerwany podmiot, w którym rozwój niesie w sobie wierność ewangelicznego przesłania. Język nadziei, nabierający kształtów we wspólnocie Kościoła wzrastającego w klimacie filozofii greckiej, przestał stanowić podstawę chrześcijańskiej wiary. Nieuniknione stało się więc skoncentrowanie wyłącznie na terminologii biblijnej i odrzucenie pojęcia duszy, które właściwie stanowiło syntezę pojedynczych elementów jej wyobrażenia. Kierunek posoborowych zmian w dużej części jest konsekwencją przejętych twierdzeń M. Lutra, dla którego Kościół nie był już gwarantem tożsamości, lecz samowolnym niszczycielem czystego słowa²¹.

Odnowa liturgiczna, dokonana w dużej mierze pod wpływem liberalnej myśli protestanckiej, przyczyniła się w ten sposób do zakwestionowania tradycyjnie katolickiego spojrzenia na samą śmierć i pośmiertny los człowieka. Rozumienie śmierci jako oddzielenie duszy od ciała, zaczerpnięte z myśli Tomasza z Akwinu, nastarcza teologom wiele problemów. Spojrzenie Akwinaty tłumaczy tę prawdę, że osoba ludzka nie ulegnie całkowitemu unicestwieniu. Próbując wyrazić tajemnicę śmierci w kategoriach personalistycznych – co wymaga nieco odejścia od koncepcji Akwinaty – należy uznać, że ludzkie ciało znajdujące się w stanie rozkładu nie stanowi już osoby. Życiową zasadą człowieka, a więc ludzkim „ja” zdolnym przetrwać śmierć, jest właśnie dusza, i jako taka stanowi ona podstawowe pojęcie wiary²².

OD BENEDYKTA XII DO BENEDYKTA XVI

Ważnym etapem w kształtowaniu się doktryny na temat nieśmiertelności duszy była konstytucja Benedykta XII *Benedictus Deus*. Bulla określiła wejście duszy odłączonej do bezpośredniego oglądania Boga albo – przeciwnie – do piekła, miejsca wiecznej kary, jeszcze przed zmartwychwstaniem ciał i sądem ostatecznym. Pojęcie duszy posłużyło do zdefiniowania świadomego elementu między

²¹ Zob. tenże, *Opera omnia*, t. X: *Zmartwychwstanie*, s. 246–249.

²² Zob. G. Ravasi, *Krótką historia*, s. 190–192; K. Rahner, *Protologia i eschatologia*, w: *Pisma wybrane*, t. 2, Kraków 2007, s. 107–109.

śmiercią a paruzją. Zawarta w nim koncepcja duszy odłączonej od ciała, choć nie była częścią definicji dogmatycznej, lecz narzędziem językowym ówczesnej epoki, zyskała w refleksji teologicznej niezwykłą doniosłość²³. Przyjęcie stanu pośredniego między śmiercią człowieka a jego zmartwychwstaniem domaga się istnienia w człowieku jakiegoś trwającego czynnika tożsamości. Musi zatem łączyć się z losem duszy – nieśmiertelnej, duchowej zasady człowieka – która zapewnia trwanie ludzkiego życia po śmierci. Jest ona, podobnie jak zagadnienie stanu pośredniego, wynikiem rozwoju doktryny chrześcijańskiej, zamierzonej także przez Boga działającego w swoim Kościele²⁴.

Kontynuacją *Benedictus Deus* był przytaczany list Kongregacji Nauki Wiary, na który powołuje się J. Ratzinger/Benedykt XVI, przeprowadzając swoją apologię duszy. Kongregacja uznała poniekąd za słuszny kierunek zmian w rozłożeniu akcentów na korzyść eschatologii powszechnej, stawiając na pierwszym miejscu zmartwychwstanie umarłych. Mimo to wystąpiła w obronie duszy, uznając ją za bezwzględnie konieczny aparat pojęciowy do podtrzymywania wiary chrześcijan. Zamierzeniem kongregacji było przypomnienie nauki Kościoła na temat tego, co następuje między śmiercią a powszechnym zmartwychwstaniem²⁵. Dokument bierze więc w obronę prawdy dotyczące eschatologii indywidualnej, w której zasadniczą rolę odgrywa pojęcie duszy. Zawiera się ono w chrześcijańskim oczekiwaniu życia wiecznego i nadaje właściwy sens nauce o zmartwychwstaniu umarłych. Ta prawda wiary, o czym w pierwszej kolejności przypomniał list kongregacji, jest rozumiana jako wskrzeszenie ciała, z którym ponownie łączy się ludzka dusza. Uznanie istnienia nieśmiertelnej duszy zasadniczo wpływa na uzasadnienie tożsamości ciała zmartwychwstałego z ciałem doczesnym. Oznacza to, że nieśmiertelność duszy nie sprzeciwia się w żaden sposób zmartwychwstaniu umarłych, lecz zapewnia tożsamość podmiotu zmarłego i zmartwychwstałego. Ponieważ, jak twierdzi tradycyjna teologia, dusza ludzka jest nieśmiertelna, Bóg może wskrzesić ludzi, zachowując ich tożsamość, a jednocześnie przekształcając to, co z natury jest śmiertelne i upadłe. Wynika z tego, że nieśmiertelność duszy w rozumieniu chrześcijańskim odnajduje swój właściwy sens w zmartwychwstaniu umarłych, broniąc zdecydowanie jego realizmu²⁶. Stąd wysiłek ludzkiej myśli powinien zmierzać do opowiedzenia się za nauką o nieśmiertelności duszy, która w zasadzie broni fundamentalnych prawd chrześcijańskiej wiary i otwiera na nadzieję przyszłego zmartwychwstania.

²³ Zob. C. Naumowicz, *Konstytucja Benedykta XII „Benedictus Deus”*. Próba nowego spojrzenia na kontrowersję, „Teologia w Polsce” 4 (2010), nr 1, s. 120–123; Benedykt XII, *Konstytucja „Benedictus Deus”* (1336), w: *Breviarium fidei*, s. 156–157.

²⁴ Zob. J.H. Newman, *O rozwoju doktryny chrześcijańskiej*, Warszawa 1998, s. 75–76.

²⁵ Zob. Kongregacja Nauki Wiary, *Recentiores*, s. 608.

²⁶ Zob. J. Ratzinger, *Opera omnia*, t. X: *Zmartwychwstanie*, s. 351–354.

* * *

Tendencje współczesnej teologii, propagujące pogląd o przesiąknięciu doktryny chrześcijańskiej greckimi ideami, wywarły znaczący wpływ na odnowioną po Soborze Watykańskim II liturgię żałobną. Msze św. za zmarłych pozbawiono wzmianek o nieśmiertelnej duszy jako pojęciu właściwym dualizmowi i sprzeciwiającym się biblijnej myśli, widzącej człowieka jako niepodzielną całość. Wiara w nieśmiertelność ludzkiej duszy odgrywa minimalną rolę w dzisiejszym nauczaniu wiary. Zaprzeczenie istnienia duchowego wymiaru człowieka doprowadziło do odrzucenia chrześcijańskiego obrazu jego eschatycznej rzeczywistości. Takie ujęcie eschatologii, odrzucające tradycyjną antropologię, doprowadziło do deformacji nauki o stanie pośrednim i zmartwychwstaniu umarłych. W ten sposób rezygnacja z pojęcia duszy, będącej gwarancją ciągłości sięgającej poza tożsamość ziemskiej egzystencji, okazała się daleko idącą zmianą, za którą podążyła także reforma liturgiczna. U jej podstaw leży odmienny stosunek do Kościoła, który dla wielu przestał być przekazicielem chrześcijańskiej doktryny i gwarantem jej uprawnionego rozwoju, co właściwie okazało się systematyzacją nauki M. Lutra. Porzucenie języka tradycyjnej liturgii, determinującego treść i kształt katolickiej wiary, wydaje się konsekwencją przyjętego sposobu interpretacji soboru, którą Benedykt XVI nazwał hermeneutyką nieciągłości.

Tak jak wiara Kościoła, choć niezmienna, podlega nieustannemu pogłębieniu, tak też rozwój obrzędów liturgicznych winien być podyktowany troską o zachowanie żywej tradycji. Uznanie nieśmiertelności duszy przez teologów protestanckich za jedno z największych nieporozumień chrześcijaństwa spotkało się z dużą aprobatą środowisk katolickich. W konsekwencji miało to znaczący wpływ na kształt posoborowej liturgii pogrzebu, która przestała być miejscem wyznawania wiary w ludzką nieśmiertelność. Należy również wspomnieć, że obowiązującej dla całego Kościoła formy odnowy liturgii nie należy utożsamiać z samym soborem, którego wskazania dopuszczają różne realizacje w obrębie jednej wspólnej zasady²⁷. Taki rodzaj spojrzenia na liturgię, który zawdzięczamy J. Ratzingerowi/Benedyktowi XVI, jest jednocześnie zachętą do ponownego wsłuchania się w głos soboru w celu lepszego zrozumienia istotnych wskazań zawartych w jego dokumentach. Niezwykle znamienna wydaje się wypowiedź Benedykta XVI zawarta w adhortacji apostołskiej *Sacramentum caritatis*, w której pozytywnie ocenia on samą reformę, ale nie przestaje wzywać do odnowy życia liturgicznego²⁸. Ważnym wnioskiem, a zarazem odpowiedzią na pytanie o właściwą hermeneutykę soboru, jest wskazanie, że reforma liturgiczna dochowała wierności *Vaticanum II*. Z kolei sformułowane zarzuty nie dotyczą samej reformy liturgicznej, lecz praktyki jej

²⁷ Zob. tenże, *Opera omnia*, t. XI: *Teologia*, s. 636; por. P. Milcarek, *Wiele kierunków naraz. Zasady Konstytucji „Sacrosanctum concilium”*, „Christianitas” 53/54 (2013), s. 20–61.

²⁸ Zob. Benedykt XVI, *Sacramentum caritatis*, 3.

realizacji, która w wielu miejscach może dopuszczać błędną interpretację nauki Kościoła. Zagrożeniem dla właściwego kierunku zmian jest z całą pewnością zmniejszenie autorytetu Kościoła na rzecz liturgistów, którzy podeszli do liturgii bez odniesienia do tradycji wiary²⁹.

BIBLIOGRAFIA

- Aillet M., *Liturgia Ducha. Duch liturgii jako liturgia Ducha: o wzajemnym wzbogacaniu się dwóch form Mszału Rzymskiego*, „Christianitas” 53/54 (2013), s. 309–321.
- Benedykt XII, *Konstytucja „Benedictus Deus”* (1366), w: *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, red. I. Bokwa, Poznań 2007, s. 156–157.
- Benedykt XVI, *List apostolski motu proprio „Summorum Pontificum”* (2007), „Anamnesis” 13 (2007), nr 4, s. 9–12.
- Benedykt XVI, *List do biskupów z okazji publikacji motu proprio „Summorum Pontificum”*, „Anamnesis” 13 (2007), nr 4, s. 13–16.
- Benedykt XVI, *Sacramentum caritatis*, Wrocław 2007.
- Benedykt XVI, *Spotkanie z kardynałami, biskupami i pracownikami Kurii Rzymskiej* (2005), „L'Osservatore Romano” (2006), nr 2 (280), s. 15–19.
- Cullmann O., *Unsterblichkeit der Seele oder Auferstehung der Toten?*, „Theologische Zeitschrift” 12 (1956), s. 126–156.
- Donneaud H., *Debata wokół hermeneutyki Soboru*, „Christianitas” 53/54 (2013), s. 288–308.
- Ferdek B., *Wzajemna relacja między „lex orandi” a „lex credendi”*, „Studia Salvatoriana Polonica” 6 (2012), s. 45–60.
- Kongregacja Nauki Wiary, *List do wszystkich biskupów „Recentiores episcoporum synodi”* (1979), w: *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, red. I. Bokwa, Poznań 2007, s. 607–608.
- Milcarek P., *Małżeństwo, Chrzest i pogrzeb. Pierwsze posoborowe zmiany w Rytuale Rzymskim*, „Christianitas” 55 (2014), s. 121–164.
- Naumowicz C., *Konstytucja Benedykta XII „Benedictus Deus”. Próba nowego spojrzenia na kontrowersję*, „Teologia w Polsce” 4 (2010), nr 1, s. 109–123.
- Newman J.H., *O rozwoju doktryny chrześcijańskiej*, Warszawa 1998.
- Orłowski B., *Motu proprio „Summorum Pontificum” Benedykta XVI i wytyczne Konferencji Episkopatu Polski. Analiza prawna*, w: *Eucharystia – tradycja czy teraźniejszość?*, red. W. Irek, P. Cembrowicz, Wrocław 2008, s. 117–127.
- Pius XII, *Mediator Dei*, Wrocław 2001.
- Rahner K., *Protologia i eschatologia*, w: *Pisma wybrane*, t. 2, Kraków 2007, s. 41–114.
- Ratzinger J., *Opera omnia*, t. X: *Teologia liturgii. Sakramentalne podstawy życia chrześcijańskiego*, Lublin 2012.
- Ratzinger J., *Opera omnia*, t. XI: *Zmartwychwstanie i życie wieczne. Studia o eschatologii i teologii nadziei*, Lublin 2014.

---

²⁹ Zob. J. Ratzinger, *Opera omnia*, t. X: *Zmartwychwstanie*, s. 246–247.

Ratzinger J., *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*, Kraków 2012.

Ravasi G., *Krótką historia duszy*, Kraków 2008.

Składanowski M., *Ciało, dusza, duch. Myśl Josepha Ratzingera na tle współczesnej antropologii*, Warszawa 2013.

Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002, s. 824–979.

THE SENSE OF THE CONCEPT OF SOUL FOR DEVELOPMENT
OF ESCHATOLOGICAL CONTENTIONS. DOGMATIC IMPLICATIONS
OF THE LITURGICAL REORGANIZATION BY *VATICANUM II* ACCORDING
TO J. RATZINGER'S/BENEDICT'S XVI TEACHING

Summary

In a contemporary theological reflection, recent several dozen years have brought a crisis of the concept of the soul that distinctly influenced the shape of the Roman liturgy. Resignation of the term, treated by Christian anthropology as a component on which immortality is based, consequently led to a change of a man's image and his final destiny. In response, J. Ratzinger/Benedict XVI, referring to the liturgical tradition, recognized the concept of human soul as a key phrase in explaining eschatological truths. At the same time he indicated some reasons for this phenomenon and noticed its dangers for Christianity.

Keywords: soul, eschatology, liturgy, J. Ratzinger/Benedict XVI

Słowa kluczowe: dusza, eschatologia, liturgia, J. Ratzinger/Benedykt XVI